

ДЕРЖАВОТВОРЧИЙ ПОТЕНЦІАЛ УКРАЇНСЬКОЇ НАЦІОНАЛЬНОЇ ІДЕЇ “УКРАЇНА – ДЕМОКРАТИЧНА КРАЇНА РІВНИХ МОЖЛИВОСТЕЙ”

Наукові праці МАУП, 2016, вип. 48(1), с. 19–25

Обґрунтовується державотворчий потенціал української національної ідеї в її історичному та політико-правовому сенсі відповідно до історичного процесу становлення українського суспільства, зокрема, до здобуття незалежності та суверенного розвитку.

Характеризуючи українську національну ідею, важливо розрізнити її сутність та носія — український народ як суб'єкта державотворення, який, прагнучи до власної державності, змінювався у часі й просторі, пройшов шлях від племені до модерної нації і зупинився перед політичною нацією, поставши при цьому державотворчим народом.

Здобувши державність, український народ постав носієм суверенітету, єдиним джерелом влади, що і зафіксовано ст. 5 Основного Закону.

Змістовна частина української національної ідеї змінювалася з плином часу: до відомих подій серпня 1991 р. її сутність зумовлювалася державотворчим потенціалом. З огляду на зазначене, можна стверджувати, що український народ упродовж віків мав потужний державотворчий потенціал, який закономірно втілювався в Акті проголошення незалежності України 24 серпня 1991 р.

З проголошенням незалежності України зміст української національної ідеї змінився відповідно до новоотриманого статусу українського народу як суверенного: на порядку денному з'явилися завдання, які пов'язуються з відповіддю на питання: “Як нам облаштувати Україну як демократичну країну” відповідно до європейських і світових стандартів рівня та якості життя, прав і свобод людини та громадянина. Відповідно трансформова-

лася сутність української національної ідеї, яка полягає в реалізації можливостей українського народу як країнотворчого, де Україна має виникнути демократичною країною рівних можливостей з конституційно визначеними правами і свободами, правовими нормами взаємодії держави і суспільства як складових єдиної і неподільної країни відповідно до ментальних, соціокультурних, геополітичних, географічних особливостей буття українського народу, утвердження України як цивілізованої європейської країни, самодостатнього суб'єкта світової історії.

На жаль, у чинній Конституції правовий механізм цього процесу як взаємодії держави і суспільства щодо утвердження демократичної країни рівних можливостей не виписаний. Більше того, терміни “суспільство” і “країна” в Основному Законі взагалі не вживаються, що і спричиняє певні політико-правові колізії, суперечності, а то й парадокси. Хоча ця ситуація не може ставити під сумнів твердження, що найпотужнішим інтегратором упродовж багатьох століть була ідея української державності, а з набуттям суверенного розвитку — українська держава, яка розумілася як країна. Однак де-факто це сприймалося як поглинання державою суспільства, або ж, що ближче до істини, як нехтування державою суспільства, що не може не породжувати протестні настрої, недовіру, суперечності,

а то й протистояння. Очевидно, що держава не може бути зведена до країни. Зазначені поняття мають бути виписані як різні правові сутності конституційного значення. Не випадково у Конституціях країн Європейського Союзу визначено конституційні повноваження держави, суспільства і країни.

Так, скажімо, Основний Закон Фінляндії передбачає сприяння з боку держави щодо розвитку суспільства (Гл. 1, § 1), а Фінляндія розглядається як демократична країна (Гл. 2, § 9). Визначаючи Фінляндію республікою за типом державного устрою (§ 1), Конституція виписує повноваження держави (§ 4), суспільства (§ 1) і країни (§ 9), не ототожнюючи їх [1, 371–372].

Конституцією Французької Республіки Франція проголошена неподільною, світською, соціальною, демократичною Республікою (Преамбула, ст. 1), де реалізується принцип “правління народу, народом і для народу” (Розд. 1, ст. 2), відповідно до якого виписано конституційний механізм взаємодії народу і Французької Республіки [1, 411–412].

Конституція Швеції наголошує, що основною метою діяльності держави є особистісне, економічне та культурне благо приватних осіб.

Суспільство має турбуватися про те, щоб демократичні ідеї були напрямними у всіх суспільних сферах. Суспільство має забезпечувати чоловіків і жінок рівними правами, а також здійснювати захист особистого приватного та сімейного життя (Гл. 1, § 2).

Оскільки людина живе у суспільстві, Конституція Швеції детально унормовує її стосунки з суспільством та державою (Гл. 2, § 1–23) [1, 598–604].

Таким чином, Конституції держав – членів ЄС попри усталені демократичні традиції державотворення, захисту прав і свобод людини передбачають правові механізми регламентації відносин людини з суспільством і державою, а також взаємодії громадських об’єднань, політичних партій з правовою державою і громадянським суспільством.

Уявляється, що зазначена конституційна практика є не менш актуальною для України, зважаючи на її молодість як держави, а також

відсутність усталених демократичних традицій владарювання, публічного життя, усталених механізмів захисту прав і свобод людини та громадянина.

При цьому своєрідними “слабкими ланками” процесу реалізації української національної ідеї, її втілення в життєдіяльності сучасної України — як країни, держави і суспільства, тобто на етапі суверенного розвитку, можна вважати відсутність належного діалогу держави і суспільства, громадян країни і влади, слабкість політичних партій, громадських організацій, несформованість політичних ідеологій та, зокрема, відсутність правової ідеології як складової правової системи та засобу формування правової свідомості.

Викладене позначається не лише на делегуванні суспільством своїх найбільш підготовлених представників до “тілок влади”, а на визначенні цілей, механізмів, перспективи розвитку, формуванні політичної нації і, як наслідок, впливу останньої, суспільства загалом на процеси делегування повноважень, визначенні геополітичних пріоритетів, забезпеченні демократичного контролю за діяльністю влади тощо.

Зазначені питання можна віднести до своєрідних “слабких ланок” в історії сучасного українського державотворення, так само як і визначення конституційних повноважень українського суспільства в єдності його базових структур — самодостатньої особистості, соцієтальних структур як окремих сфер його життєдіяльності — економіки, політики та ідеології, а також культури, в тому числі духовної, відповідно до усталених традицій та ментальності народу.

Характеризуючи кожну із цих структур, необхідно наголосити на пріоритеті особистісного начала, адже бідна за сучасними стандартами людина завжди залишиться рабом. Соціальні стандарти життя є відправними і визначальними водночас у частині утвердження громадянських чеснот, розвитку людини як особистості, громадянина і працівника, формуванні буттєвої (онтологічної) єдності названих базових якостей в життєдіяльності кожної окремо взятої людини.

З бідним народом нікому ще не вдавалося побудувати успішну країну чи, скажімо, сформувати політичну націю, яка б забезпечила повноту народовладдя як засобу виявлення та реалізації волі й інтересів громадян країни. Не випадково німецький канцлер Отто Бісмарк любляв повторювати: “Кожен народ заслуговує на такий уряд, на який заслуговує!” А Петро Кропоткін, реагуючи на твердження Володимира Леніна про можливість досягнення добробуту у бідній країні, слушно зауважив, що бідняк повсякденно продукує рабство і залежність від держави, а не самодостатність і політичну активність.

Відповідно, з огляду на цивілізаційну місію українського народу як державотворчого, маємо наголосити на важливості підпорядкування потенціалу держави завданням утвердження України як демократичної країни рівних можливостей. Цього можна досягти лише розвиваючи суспільство як систему в частині забезпечення його базових функцій — ціледосягання, адаптації, інтеграції, відтворення структури та зняття напруги, а також утвердження самодостатності людини. Зазначене дозволяє поєднати національну і соціальну ідею в єдину сутність, якою є самодостатня людина, громадянин країни [2, 20–84].

Як свідчать українські реалії, саме з процесом формування людини як особистості, громадянина і працівника, утвердження гідних стандартів рівня й якості життя в частині їх обумовленості діяльністю держави полягають основні проблеми взаємодії держави і суспільства, громадянина і держави, проблеми, які до того ж посилюються конституційною невизначеністю механізмів правової взаємодії — у Конституції України відсутні терміни “суспільство” та “країна”. Показово, що зазначена правова норма сприяє подоланню розколотості українського суспільства, що засвідчив, зокрема, Всеукраїнський референдум 1991 року, який дав більше 90 % підтримки незалежності України саме тому, що поєднував соціальну і національну ідею, послуговував своєрідним компромісом прихильників соціального тренду на сході та національного — на заході країни.

За цих умов особлива роль має покладатися на політичні партії, принаймні за двома ознаками: детально виписаними політичними ідеологіями відповідно до специфіки свого місця в системі національного політичного спектра — лівого, правого чи центристського (політичний плюралізм) і формування механізмів політичної відповідальності шляхом запровадження, зокрема, пропорційної виборчої системи з відкритими списками як такої, що найбільше наближена до адекватного врахування та законодавчої реалізації інтересів соціально активних груп українського суспільства, а значить і народу загалом.

Важливі завдання при цьому мають бути покладені також на правову ідеологію як моністичну, тобто таку, що зумовлена принципами верховенства права, свободи, соціальної рівності та справедливості, що дає змогу формувати несуперечливе законодавче поле, керуватися нормою закону як засобом правової оцінки дій, подій та фактів в їх сприянні становленню України як соціально справедливої країни, країни рівних можливостей.

І нарешті вимоги української національної ідеї в економічній сфері спрямовані на уникнення монополізації економіки окремими фінансово-промисловими групами, утвердження ринкових методів господарювання — конкуренції, добровільного ціноутворення, невтручання держави, у тому числі шляхом ручного управління економікою, відсутність державного протекціонізму тощо. Йдеться, таким чином, про запровадження та реалізацію конституційно-правових приписів, які б дали можливість розвести владу і бізнес на засадах соціально-ліберальної моделі розвитку українського суспільства як такої, що цілком відповідає самоорганізаційному потенціалу, менталітету, традиціям народу України.

Соціально-ліберальна модель розвитку України уможливорює поєднання самоорганізаційного потенціалу українського народу з пріоритетними, визначеними Конституцією України можливостями держави передусім у частині накопичення та соціально справедливого, скажімо, в дусі західної соціал-демократії, розподілу благ, а також наближення

до цивілізованих стандартів рівня й якості життя на засадах самоорганізації, формування сприятливого підприємницького клімату насамперед для малого та середнього бізнесу.

Для цього мають бути наявними, за А. Смітом, необхідні умови: 1) соціальний мир і спокій, що відповідає ментальним характеристикам українця з його традиційним дистанціюванням від влади та зосередженням на власній трудовій діяльності; 2) можливість кожному зайнятися своєю легітимною справою, передусім підприємницькою; 3) порівняно невисокі податки, хоча в цій частині нинішня ситуація є достатньо неоднозначною, суперечливою, ризикогенною.

Самоорганізаційні механізми дають змогу диференціювати українське суспільство, структурувати його за ознаками характеру трудової діяльності, активізації підприємницької активності, легітимного трудового доходу, ведення господарства за типом поселення тощо, чим посприяти активізації соціальних зв'язків, процесам вертикальної і горизонтальної мобільності, підвищення стандартів рівня життя тощо. Суспільство має функціонувати як живий організм, а не бути "тінню" держави, цілком залежною структурою від волі правлячого класу.

Країноорієнтована сутність української національної ідеї зумовлює й зовнішньополітичні пріоритети.

Тож цивілізаційна спрямованість української національної ідеї, якщо звернутися до канонів соціологічної науки, полягає у побудові демократичної країни рівних можливостей, яка ідентифікується за такими ознаками, що визначають європейський вибір: 1) верховенство права; 2) соціальний та політичний плюралізм; 3) дієвість представницьких органів, які уособлюють суверенність вибору народу та панування закону; 4) індивідуалізм, самодостатність; 5) поділ влади на світську та духовну; 6) поліконфесійність (католицизм, протестантство та християнство) [3, 97–101].

Євразійський цивілізаційний вибір має принципово іншу змістовну, просторову та ціннісну орієнтацію, пропонуючи передусім такі ідентифікатори: а) визначальна роль

держави; б) пріоритетність суспільних інтересів над індивідуальними, особистісними, громадянськими, суспільства над індивідом; в) спільні географічні фактори (спільна історія, кордони, родинні зв'язки, близькість мов тощо) [4, 8].

За ознакою зовнішньополітичної орієнтації українська національна ідея передбачає можливість усвідомленого вибору за багатьма ознаками – часовими, просторовими, ціннісними, особистісними, які за своєю сутністю складають предмет цивілізаційного пошуку Україною свого справжнього місця у співтворивстві народів і країн світу. Зазначена місія України як країни рівних можливостей зумовлює вибір парадигми правотворення та правореалізації – природно-правової чи позитивістсько-правової, формування суспільних чи соціальних відносин, пріоритету особистісних чи суспільних інтересів.

Сутність української національної ідеї зумовлюється винятково внутрішніми обставинами розвитку українського народу як державотворчого (до здобуття незалежності) та країнотворчого – за умов суверенного розвитку. За умов сьогодення Україна має поставати триединою сутністю – правовою державою, громадянським суспільством і демократичною, цивілізованою країною передусім за кількісними та якісними показниками життя її громадян, забезпечення блага українського народу в цілому. Зазначене зумовлює підпорядкованість держави завданням життєзабезпечення українського суспільства, що дає можливість її ідентифікувати як країнотворчу відповідно до усталених стандартів цивілізованого життя – пріоритету прав і свобод людини та громадянина, верховенства права, соціальної справедливості, гідності людини, а також визначає її зовнішньополітичні пріоритети. Держава в українських реаліях має розглядатися, швидше, як орган, який формується суспільством, громадянами, народом України, який, згідно з Конституцією, є джерелом влади, постаючи, таким чином, визначальним засобом, ресурсом і потенціалом забезпечення процесу соціальних змін. І нарешті основне – Україна може стати структурованою цілісністю,

непереборною силою лише в єдності її визначальних констант — держави, суспільства і громадян. Саме в такій єдності вона є країною непереборної сили. Історично ми 6 разів здобували незалежність, а 5 разів втрачали. Причина відома: відсутність єдності держави та суспільства.

Сутністю української національної ідеї є державотворчий потенціал українського народу, який репрезентується героїчною багатовіковою боротьбою і матеріалізується у загальновідомих п'яти історичних формах української держави, які ідентифікуються як українська державність: 1) держава Київської Русі (VIII–XIII ст.), яка еволюціонувала, як відомо, від одноосібної монархії до федерації та конфедерації, чим продемонструвала у ті далекі часи зразки державного управління, які сьогодні вважаються цивілізаційними; 2) Галицько-Волинська держава; 3) Козацька держава; 4) Західноукраїнська Народна Республіка і 5) Українська Народна Республіка (7 листопада 1917 – листопад 1920).

Тож український народ упродовж віків мав потужний державотворчий потенціал, який закономірно втілювався в Акті проголошення незалежності України 24 серпня 1991 р.

У цьому контексті вбачається, що День здобуття незалежності Україною доречніше було б іменувати, скажімо, Днем національного відродження чи, як варіант, Днем Держави, оскільки незалежність є лише однією зі складових цього надзвичайного здобутку українського народу. Незалежність не завжди має своїм наслідком утворення власної держави. З огляду на зазначений факт, історичний за своїм значенням, можна стверджувати, що Україна як суверенна і незалежна, демократична і соціальна держава постала закономірним явищем, а не окремим неочікуваним випадком, як це інколи стверджується.

Трансформація української національної ідеї з державотворчої у країнотворчу пов'язується передусім із здобуттям Україною Незалежності.

Аргументами, що працюють на користь української національної ідеї як демократичної країни рівних можливостей, можна також вважати: а) українське суспільство переросло

державу. Український народ, маючи багатовіковий досвід боротьби, цілеспрямований, знає, чого хоче, що його докорінно відрізняє від вітчизняних політиків. Не випадково більшість населення ідентифікує себе, за результатами соціологічних досліджень, з Україною як країною, що важливо врахувати законодавцю, адже згідно з чинною конституційною нормою народ є єдиним джерелом влади в Україні (ст. 5 Конституції України). Тож можна констатувати, що для українця національна ідентичність в умовах сьогодення пов'язується з локальною територією, місцевістю, природним і культурним ландшафтом, їх сакралізацією та ритуалізацією, укоріненістю в соціальному часі та просторі, буттєвою прив'язкою до місця походження, проживання, що набуває юридичного, символічного та психологічного значення; б) ст. 1 Конституції України де-факто не працює; в) чинна Конституція України не врахувала належним чином загальновідому обставину, згідно з якою люди і територія формують країну. Нехтування цією ознакою спроможне, за певних умов, поставити під сумнів українську державність; г) Конституція має розглядатися не лише як правовий документ, а й як ідеологічний, де визначено цілі соціального розвитку, нормативно-правові засоби їх досягнення. Ідеологічне розуміння Конституції дає змогу забезпечити зв'язок з практикою відповідно до основоположних загальнолюдських цінностей — свободи, соціальної справедливості, людської гідності. В Україні ідеологія сприймається, швидше, як брудна, огидна справа. Політичні партії, як відомо, успішно долають парламентські бар'єри, не маючи ніякої ідеології: достатньо обіцянок і "гречки".

Оскільки політичні партії не спроможні запропонувати ідеологію творення України, вагоме слово має сказати Конституція України в її ідеологічній, світоглядній, нормативно-ціннісній частинах. Переваги правової ідеології, яку презентує Основний Закон, полягають в її монізмі, зумовленості нормою права відповідно до загальнонаціональних інтересів, що, власне, докорінно відрізняє правову ідеологію від політичної з її плюра-

лізмом та неминучим протистоянням ідей, поглядів, партійно-політичних уподобань і пріоритетів.

Негативної конотації набув і термін “політика”, з яким тісно пов’язана ідеологія, хоча політика — це відносини між націями, класами і державами, а також між державою, суспільством і громадянином. Без політики держава не може існувати, перетворюється у нежиттєздатний конструкт. Відповідно завдання полягають у тому, щоб підпорядкувати державу завданням реалізації загальнонаціональних інтересів.

Таке розуміння сутності української національної ідеї ґрунтується на особливостях історичної генези українського народу як державотворчого, що сприяє подоланню рецидивів її меншовартісного розуміння — нібито випадкового характеру української державності, відсутності державотворчого потенціалу в її народі, неспроможності останнього до ефективного управління, його спроможності належним чином, без зовнішньої допомоги розпорядитися “даром божим” — отриманою державою.

Зазначені аргументи узasadничуються, як вже наголошувалося, багатовіковою історією українського народу, як державотворчого, здобуттям незалежності та суверенним розвитком. Тож і нинішні завдання щодо формування демократичної країни рівних можливостей зумовлюються діяльністю визначального суб’єкта цього трансформаційного процесу, яким є український етнос як титульний, який дав назву країні, його воля, традиції, інтереси, які мають бути усвідомлені та законодавчо закріплені як національні, загальноукраїнські. При цьому термін “країна рівних можливостей” варто розуміти не як варіант урівняння громадян країни в їхній спроможності до реалізації власного капіталу — особистісного, інтелектуального, соціального, фінансового тощо, а як забезпечення рівного відношення громадянина України до права: лише за таких умов, як уявляється, можна забезпечити безумовний пріоритет принципу верховенства права і персональну відповідальність перед законом. Зрозуміло, що викладене, зважаючи на сучасні реалії,

здається справжньою фантастикою, адже працює нездоланне правило: “друзям — усе, ворогам — закон”. Однак особливістю будь-якої національної ідеї є її спроможність породжувати диво — “японське диво”, “китайське диво”, “ізраїльське диво”, “сінгапурське диво”, “американське диво” тощо. Таким дивом для громадян України має стати “демократична країна рівних можливостей”, що найбільшою мірою відповідає волелюбній сутності українця, його креативній вдачі та самоорганізаційному потенціалу. Принаймні Україна, всупереч російській експансії, а може й завдяки їй, позиціонується як “єдина і неділима країна”, де люди виборюють право на гідне життя, європейські стандарти способу життя з його кількісними й якісними характеристиками, правами і свободами людини і громадянина. Зазначена ідея мобілізує самоорганізаційний потенціал українського суспільства, утверджує європейські цінності свободи і соціальної справедливості, верховенства права, формує громадянські чесноти в частині вияву патріотизму, самопожертви, громадянського націоналізму.

Переваги обґрунтованої української національної ідеї вбачаються також у її потенціалі перепідпорядкування пошуку варіантів відповіді на виклики сьогодення з традиційних “Хто винен?” і “Що робити?” до модерних “Хто ми?” і “Куди йдемо?”

Отже, державотворча спроможність українського народу, будучи непереборною, потребує унормування, адаптації та інтеграції у межах єдиного цілого, яким є демократична країна. Саме на цьому напрямі сконцентровані не лише перспективи та завдання, а й виклики, ризики та небезпеки щодо облаштування нашого спільного Дому.

Література

1. Конституции государств Европы: в 3 т. / под общ. ред. и со вступ. ст. директора Ин-та законодательства и сравнительного правоведения при Правительстве Рос. Федерации Л. А. Окунькова. — М.: Норма, 2001. — Т. 3. — 478 с.

2. Недюха М. П. Правова ідеологія українського суспільства / М. П. Недюха. — К.: МП "Леся", 2012. — 400 с.

3. Хантингтон С. Столкновение цивилизаций / С. Хантингтон. — М., 2005. — 530 с.

4. Мчедлов М. П. Предисловие / М. П. Мчедлов // Рос. цивилизация: этнокультурные и духовные аспекты: энцикл. слов. — М., 2005. — 398 с.

Доведено, що сутність модерної української національної ідеї полягає в реалізації можливостей українського народу як країнотворчого, де Україна має постати демократичною країною рівних можливостей з конституційно визначеними правами і свободами, правовими нормами взаємодії держави і суспільства як складових єдиної і неподільної країни.

There proved that the essence of modern Ukrainian national idea is the implementation capacity of the Ukrainian people as creative countries where Ukraine has brought a democratic country with equal opportunities constitutionally defined rights and freedoms, legal norms of interaction between state and society as components of a single and indivisible country.

Доказано, що сутність модерної української національної ідеї стоїть в реалізації можливостей українського народу як країнообразуючого, де Україна предстает країною рівних можливостей з конституційно визначеними правами і свободами, правовими нормами взаємодії держави і суспільства як складових єдиної і неподільної країни.

Надійшла 14 січня 2016 р.

МАУП